

# ELS TERMES DE LLAGOSTERA

## L'ordenació del paisatge i de la societat tradicionals

ELVIS MALLORQUÍ

Si hi ha un motiu pel qual l'edat mitjana és un període fonamental per a la història dels nostres pobles és perquè fou aleshores que nasqueren els diversos elements que han configurat el paisatge tradicional que ha perviscut, en molts casos, fins ben entrat el segle XX. Quins són aquests elements? En un recent treball de síntesi, realitzat a partir de molts exemples catalans, se n'estudien uns quants: els límits i els espais dels pobles, les formes de poblament concentrat –sagreres, castells, vilanoves– i dispers –masos i vilars–, els diversos usos de l'espai –camps, conreus, boscos, pastures–, la irrigació –sèquies, molins–, les vies de comunicació, etc.<sup>1</sup> Llagostera podria ser, per la gran extensió del seu terme, per la varietat d'elements que el componen i per la seva situació estratègica –en el camí de Girona al mar i entre els massissos de les Gavarres i d'Ardenya–, un magnífic observatori per a resseguir a llarg termini l'evolució del paisatge. El cas de les vies de comunicació és un exemple paradigmàtic: el desdoblament de la carretera de Vidreres a Platja d'Aro, la construcció de la variant de Llagostera pel mig dels veïnats de Gaià i Cantallops i la creació del carril-bici o via verda entre Girona i Sant Feliu de Guíxols són els darrers traçats que s'han afegit als que ja existien amb anterioritat. Aquestes infraestructures, però, no són noves del tot, sinó que són hereves d'un passat. El carril-bici, per exemple, recupera el traçat del carrilet i al seu pas encara són visibles les restes de basaments de ponts i talussos i les estacions,<sup>2</sup> reutilitzades per a d'altres finalitats. Mentrestant la carretera que enllaça Vidreres amb la vall d'Aro, a certa distància del nucli de Llagostera, ja està documentada al segle XVIII i, segurament, el seu traçat podria derivar de l'edat mitjana: el camí que el 1327 sortia del nucli de Vidreres en direcció al castell de Sant Iscle s'havia convertit, el 1760, en el camí de Vidreres a Sant Feliu de Guíxols.<sup>3</sup> Finalment la construcció de la variant de Llagostera sembla acostar-se al traçat de la via medieval, documentada el 1322, que unia Girona amb Sant Feliu de Guíxols, la qual sortia del nucli de Cassà i creuava el veïnat de Panedes per dirigir-se a Santa Cristina d'Aro, sense passar pel centre de Llagostera.<sup>4</sup>

Ara bé, l'anàlisi dels diversos elements que conformen el paisatge i, sobretot, de la seva respectiva evolució al llarg del temps exigeix la col·laboració de molts especialistes –arqueòlegs, historiadors, palinòlegs, geògrafs, ambientalistes, biòlegs, informàtics, etc.–, la qual cosa s'escapa de la intenció de la present contribució. Per això, limitarem la recerca a les entitats a partir de les quals s'ha organitzat el territori rural de Llagostera i, de retruc, la societat que hi ha viscut des de l'edat mitjana ençà: el municipi, el castell termenat, les parròquies, els

veïnats i els masos. L'ordre en què els hem enumerat, que és també el que seguirem en la propera exposició, té la seva coherència: l'anàlisi partirà d'allò més conegut per tothom, els municipis actuals, per anar reculant fins allò més desconegut, les formes de poblament originades en els segles de l'alta edat mitjana. L'objectiu final és intentar entroncar amb l'estructura territorial de l'època romana, que a Llagostera es materialitza en la vil·la que hi devia haver a prop del jaciment de la torre dels Moros.<sup>5</sup>

## 1. EL MUNICIPI

En els darrers anys molts ajuntaments estan revisant els seus termes municipals i, quan s'han detectat errors o punts de dubte en els respectius traçats, s'ha procedit a fer canvis de comú acord amb els municipis veïns en els actes d'atermenament. En el cas de Llagostera s'han revisat els termes amb Caldes, Cassà de la Selva, Santa Cristina d'Aro i, en l'actualitat, queda pendent el de Tossa. Un dels motius d'aquestes rectificacions és el conjunt d'errors en els anteriors acords municipals sobre els respectius termes, dels anys 1924 i 1925 a Llagostera, que van ser cartografiats per l'exèrcit amb certes presses, amb poca cura i sense el suport i el consell de persones de les localitats implicades. Avui dia els mitjans tecnològics – fotografies aèries, imatges per satèl·lit, GPS, cartografia digital, sistemes d'informació geogràfica – permeten dibuixar amb total precisió qualsevol propietat i qualsevol terme municipal. De totes maneres la finalitat de la tasca continua essent la mateixa: definir amb la màxima precisió els límits dels terrenys i de les propietats per a sotmetre'ls a una tributació específica, l'impost de béns immobles, conegut antigament com la contribució rústica. Aquest impost es va implantar entre els anys 1840 i 1845, en el context de les reformes liberals que van acabar amb el sistema de propietats compartides vigent des dels segles de l'edat mitjana i durant tota l'època moderna. En aquest mateix procés els municipis també van substituir les divisions territorials locals existents amb anterioritat, parròquies, castells termenats, batllies i universitats.<sup>6</sup>

La instauració del municipi i de la contribució territorial va comportar uns canvis en la manera de definir el territori. Les modificacions, que s'aplicaren lentament, eren fruit de successives lleis i disposicions preses pel govern central i aconseguiren definir amb una creixent precisió el terme de Llagostera i les propietats que hi havia al seu interior. Per exemple, la publicació de la *Ley sobre medición del territorio* l'any 1859 va comportar, tot just un any després, l'aixecament de fites entre Llagostera i Cassà de la Selva; entre el 1870 i el 1872, després d'un llarguíssim plet pel control del sector de Llagostera al marge dret del Ridaura, al veïnat de Sant Llorenç, es van aixecar noves fites amb Romanyà i Solius; aleshores també es van delimitar els termes entre Llagostera i Santa Seclina. Un temps després el reial decret de divisió dels termes municipals del 1889 va fer que es produïssin uns quants reconeixements de terme amb Santa Cristina d'Aro, que ja havia incorporat Solius i Romanyà, i amb Caldes de Malavella, que havia integrat Santa Seclina. Finalment la *Ley del catastro parcelario* del 1906 va originar un lent procés d'elaboració del cadastre a nivell de tot l'estat espanyol, que



Font: elaboració pròpia a partir d'ALBA-TORRES, 2000.

**Mapa 3.1.** El terme municipal de Llagostera, 1924-1925

va fer que no fos fins els anys 1924 i 1925 que es redactessin els actes d'atermenament i es dibuixessin nous mapes dels termes de Llagostera amb els municipis veïns de Santa Cristina d'Aro, Cassà de la Selva, Caldes de Malavella i Tossa de Mar, basant-se en la majoria, però no totes, de les fites de pedra aixecades anteriorment (cf. Mapa 3.1). No ha de sobtar, doncs, que a Llagostera es continués utilitzant el mapa realitzat per Agustí Bragat entre el 1863 i el 1879 per a situar les informacions recollides per a l'amillament del terme de Llagostera.<sup>7</sup>

## 2. EL CASTELL TERMENAT I LA JURISDICCIO

La solidesa dels límits del municipi de Llagostera s'havia originat molt abans de la instauració definitiva dels municipis liberals, el 1845, perquè coincidien tant amb els de la parròquia, la unitat territorial bàsica de l'organització eclesiàstica del bisbat de Girona, com amb els del castell termenat, característic només de les poblacions més importants. L'any 1324 es va fixar,



Font: elaboració pròpia a partir d'ALBA-TORRES, 2000.

Mapa 3.2. El terme del castell de Llagostera, 1324

precisament, el termenal del castell de Llagostera mitjançant 32 afrontacions, segurament assenyalades amb unes fites, que separaven Llagostera dels termes de Tossa, Solius, Romanyà i Cassà de la Selva (cf. Mapa 3.2 i Figura 3.3).<sup>8</sup> La delimitació va anar vinculada al canvi de titularitat del castell: el rei Jaume II va cedir el castell de Llagostera a Ot de Montcada, segurament per compensar el dot de la seva última muller, Elisenda de Montcada, germana d'Ot.<sup>9</sup> El termenal erigit el 1324 es va mantenir al llarg de tota l'època moderna, tal com ho proven les còpies i traduccions al català que se'n van fer els anys 1561-1563, 1648, 1717, 1720, 1771 i 1785.<sup>10</sup> El castell termenat de Llagostera, delimitat el 1324, era una entitat que s'acabava de crear i, tot just en aquells inicis del segle XIV, se'n començaven a definir les funcions. Això no vol dir, però, que no hi hagués un castell a Llagostera. Entre els anys 1288, en què fou venut a carta de gràcia pel rei Alfons II, i 1315, el castell de Llagostera va pertànyer als vescomtes de Rocabertí. Però, en aquests documents, el castell era entès, no com un edifici, sinó com un conjunt de drets i rendes que proporcionen els recursos suficients als senyors per poder viure i dedicar-se a la guerra i a la política.<sup>11</sup>



AVLLLA, fons Ajuntament de Llagostera. Autor: Lluís Torres

Figura 3.3. La fita de Matxacuca, aixecada al mateix indret des del 1324

La novetat de la cessió del castell de Llagostera a Ot de Montcada el 1324 es troba, d'una banda, en el traspàs de drets jurisdiccionals del rei al noble i, de l'altra, en el fet que la cessió acabaria essent perpètua, de manera que el rei no va recuperar mai la jurisdicció sobre la localitat. De quins drets es tractava? Segons el text del document del 1324, la cessió del castell de Llagostera, amb tots els drets i rendes associades procedents de terres, masos, homes i dones, forns, molins, aigües, muntanyes, prats, pastures, boscos, etc., anava acompanyada del mer i mixt imperi, de la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa, amb el districte de fer sortir al so del corn i de dirigir l'exèrcit local.

De totes maneres també coneixem les funcions del castell termenat de manera indirecta a través dels plets generats a partir d'aquest moment. En efecte, la cessió de Llagostera va anar seguida a inicis del 1326 de la dels castells de Caldes de Malavella i Cassà al mateix senyor, Ot de Montcada.<sup>12</sup> El traspàs preveia que el batlle de Caldes continuaria exercint la jurisdicció criminal als termes de Tossa i Lloret, mentre que els respectius senyors d'aquests indrets, l'abat de Ripoll i la pabordia de Novembre de la seu de Girona, respectivament, s'encarregarien dels afers civils. Però una cosa era que el batlle de Caldes fos un agent del rei, com abans del 1326, i una altra que depengués d'un noble feudal com els Montcada. Per això els senyors de Ripoll i Tossa, en tant que eclesiàstics, van sol·licitar la intervenció del bisbe al

seu favor. Els plets van durar una colla d'anys, fins el 1348 a Tossa i fins el 1357 a Lloret,<sup>13</sup> i encara no es van acabar de solucionar les diferències. Però aquests documents recullen els drets corresponents a la jurisdicció civil, exercida per l'abat de Ripoll a Tossa i pel paborde de Novembre a Lloret, i els de la jurisdicció criminal, a càrrec dels agents dels Montcada. Mentre els primers administraven justícia en cas de deutes, embargaments, tutories d'orfes, emancipacions, vendes, subhastes, robatoris, baralles, perjudicis en horts i vinyes, ús de mesures il·legals i naufrags, els segons jutjaven homicidis, lesions i ferides amb perill de mort i robatoris importants en cases i camins públics.<sup>14</sup>

Els drets pertanyents al castell termenat de Llagostera van ser confirmats pels reis Alfons III el 1324 i Pere III el 1339, el qual els va ratificar altre cop el 1375 quan va erigir la baronia de Llagostera formada pels dominis gironins dels Montcada –els castells de Llagostera i Malavella, la vila de Caldes, els llocs de Franciac, Santa Seclina i Caulès i els drets jurisdiccional sobre Tossa i Lloret.<sup>15</sup> Els barons de Llagostera, des d'aleshores, esdevingueren el principal referent de la societat local des del segle XIV al 1865 (cf. Taula 3.4). En relació al fet que la cessió als Montcada de Llagostera fos perpètua, cal dir que des del 1324 apareix la figura del baró de Llagostera com a principal referent per a la societat local. En total 28 nobles pertanyents a les famílies dels Montcada, dels Cruïlles, dels marquesos d'Aitona i dels ducs de Medinaceli, se succeïren –a vegades amb llargues disputes judicials– com a barons de Llagostera fins que l'any 1865 Lluís Tomàs Fernández de Córdoba va vendre les seves propietats a Llagostera.

Tanmateix ben pocs dels barons de Llagostera devien trepitjar la població i residir-hi durant alguna temporada. Per això ja tenien els seus representants a la població, dels quals tenim una primera descripció el 1341 gràcies a l'ordenació dictada per Ot de Montcada. Aleshores hi havia un sol jutge –Guillem d'Abadia– encarregat de les causes civils a Llagostera, Cassà i Caldes, quatre saigs establerts segurament a la vila de Caldes i al “*podio de Lagusteria*”, tres notaris –Jaume Albertí a Caldes, Jaume Buïga i Pere Buïga a Llagostera i Cassà– i tres batlles –Arnau de Colomers a Caldes, Arnau de Santa Cecília a Llagostera i Bernat Mateu, com a lloctinent del batlle llagosterenc, a Cassà.<sup>16</sup> Quines eren les seves funcions? Les que apareixen citades al document fan referència, essencialment, a l'administració de la justícia: el jutge havia de dirigir els plets, recollir deposicions dels testimonis, dictar sentències, nomenar tutors i curadors de béns, reparar instruments i encarregar-ne noves còpies; els saigs havien d'arrestar els acusats de crims i mantenir-los empresonats; els notaris redactaven tota mena d'instruments; i els batlles dictaven multes als diversos crims d'acord amb el procurador del baró.

A l'època moderna, d'entre els oficials dels barons de Llagostera sobresurt la figura de Pere Albertí, procurador del senyor que fou nomenat cavaller el 1541 i que obtingué el permís per aixecar la torre de defensa al costat de la seva casa.<sup>17</sup> Al seu darrere hi havia el batlle, el representant del senyor a la població, i els jurats i consellers de la universitat local. Quines eren les principals funcions dels agents senyorials establerts a Llagostera i dels jurats? La primera, derivada dels drets jurisdiccional adquirits al segle XIV, era l'administració de justícia. L'any 1566, poc després de ser nomenat batlle, Guerau Rovira àlies Balell anunciava que cada

LLINATGES	PERÍODE	SENYORS
<b>Montcada</b>	<b>1324-1423</b>	Ot de Montcada (1324-1341) Pere de Montcada (1341-1385) Gastó de Montcada (1385-1419) Roger de Montcada (1419) Elionor de Montcada (1419-1423)
<b>Cruïlles</b>	<b>1423-1576</b>	Pere Galceran I de Cruïlles (1423-1447) Martí Guerau I de Cruïlles (1447-1474) Pere Galceran II de Cruïlles (1474-1497) Francesc de Cruïlles (1497-1512) Martí Guerau II de Cruïlles (1512-1564) Jerònima Beneta Descoll (1564-1576)
<b>Disputes</b>	<b>1576-1595</b>	A) Dalmau de Rocabertí-Tagamanent B) Elisabet de Vilarig-Cruïlles
<b>Disputes entre Montcada i Cruïlles</b>	<b>1595-1670</b>	A) Cruïlles: Guerau I de Cruïlles de Santa Pau (1595-1611) Guerau II de Cruïlles de Santa Pau (1611) Hug II de Cruïlles de Santa Pau (1611-1625) Galceran II de Cruïlles de Santa Pau (1625-1670) B) Montcada: Gastó II de Montcada (1595-1626) Francesc II de Montcada (1626-1635) Guillem Ramon IV de Montcada (1635-1670)
<b>Montcada (Marquesos d'Aitona)</b>	<b>1670-1756</b>	Miquel I de Montcada (1670-1674) Guillem Ramon V de Montcada (1674-1727) Maria Teresa de Montcada (1727-1756)
<b>Ducs de Medinaceli</b>	<b>1756-1865</b>	Lluís Antoni Fernández de Córdova (1756-1768) Pere Alcántara Fernández de Córdova (1768-1789) Lluís Maria Fernández de Córdova (1789-1806) Lluís Joaquim Fernández de Córdova (1806-1840) Lluís Tomàs Fernández de Córdova (1840-1865)

Font: *Els castells*, 1971, p. 235-242; CANTÓ-MASCORT, 2003, p. 15-18.

Taula 3.4. Els senyors de Llagostera, 1324-1865

divendres tindria judici a la plaça pública del poble i advertia tothom que no es podia “*jurar de Déu ni de Santa Maria*”.<sup>18</sup>

Un segon àmbit de l'exercici de l'autoritat del senyor i dels seus agents era el manteniment de l'ordre públic a la localitat i, específicament, la protecció dels mercaders i del comerç. L'estratègica situació de Llagostera, a mig camí de Girona i Sant Feliu de Guíxols, facilitava el control del senyor sobre el comerç local. Per això, després que el rei cedís la seva jurisdicció sobre Llagostera, Cassà i Caldes als Montcada, els anys 1327 i 1328 els jurats de la ciutat de Girona van protestar enèrgicament en contra; a més Ot de Montcada havia prohibit als habitants de Llagostera i de Cassà de la Selva tota mena de comerç i de contractació amb els habitants de Girona.<sup>19</sup> Fins i tot es produïren incidents armats entre cassanencs i gironins que van realitzar invasions i ocupacions del castell de Cassà. Al segle XVI la conflictivitat s'havia apaivagat, però el batlle de Llagostera continuava concedint guiatges per sortir de la baronia a tothom qui ho demanés. Pel que fa, pròpiament, a l'ordre públic, el 1564 la

nova baronessa, Jerònima Beneta, va dictar un ban prohibint portar ballestes i pedrenyals carregats sense llicència, va prohibir les baralles, les injúries i les bregues, va prohibir als francesos i gascons immigrants portar més d'un ganivet i va obligar tothom, en cas de toc de viafora per les campanes, a sortir amb ballestes, pedrenyals o arcabussos.<sup>20</sup>

L'aprovisionament d'aliments també era una atribució rellevant dels batlles i agents senyoriais. Podien dictar, sobretot en moments de males collites, comprar i acaparar forments, ordís, civades i altres vitualles i, sobretot, extreure'ls de la població, tal com es va dictar el 1564 i el 1597. A més el senyor gestionava, a través dels seus homes a Llagostera, uns quants monopolis vinculats amb l'alimentació i la venda d'alguns productes: la carnisseria, la peixateria, la fleca, la taverna i la gavella, és a dir, la mesura per al petit comerç.<sup>21</sup>

Finalment hi havia dues atribucions més dels senyors del castell termenat de Llagostera i dels seus agents: d'una banda, la gestió dels boscos i dels espais incults, manifestada en els bans dictats prohibint la cacera de perdius, faisans, francolins i altres animals, els anys 1524, 1564 i 1566; de l'altra, l'organització del cobrament del delme, atès que tant el 1564 com el 1597 els barons van prohibir que ningú tragués el gra, els raïms, el cànem i el lli de les eres abans que no passessin els arrendadors del delme. Segons es diu en un d'aquests documents, les prohibicions responien al dret de castellatge del senyor de Llagostera, cosa que confereix un significat especial a la nova fitació del terme entre Llagostera i Tossa l'any 1799, promoguda per l'abat de Ripoll, senyor jurisdiccional de Tossa.<sup>22</sup> De totes maneres el delme ens porta a parlar d'una altra entitat territorial que convivia amb el castell termenat, la parròquia.

### 3. LA PARRÒQUIA

Amb tota seguretat la parròquia de Llagostera tenia el mateix terme que el castell,<sup>23</sup> però segur que era molt més antiga que el castell. De fet quan aquest es va erigir el 1324, amb les fites amb els termes de Tossa, Solius, Romanyà i Cassà, es va deixar sense delimitar els termes entre Caldes i Llagostera perquè es dividien igual que les parròquies respectives – “*prout utriusque loci parrochie dividuntur*” – (cf. Mapa 3.5).<sup>24</sup> Això indica que ja existien amb anterioritat i que, com que els senyors de Llagostera i de Caldes havien estat tradicionalment els mateixos, no calia cap marca física sobre el terreny.

La parròquia de Llagostera, però, no té la mateixa història que l'església que n'era el centre. Suposem que, per la dedicació a Sant Feliu, l'església llagosterenca devia ser força més antiga: Feliu fou un màrtir gironí, mort a inicis del segle IV, que donà nom a la primera gran església de la ciutat de Girona i a un monestir benedictí de la costa – Sant Feliu de Guíxols – ja implantat al segle X. Llagostera es troba just a mig camí entre ambdós llocs. Però de l’ “*ecclesiam Sancti Felicis in villa Lacostaria*” només en coneixem l'advocació, la ubicació – dins el *pagus* o comtat de Girona i la vil·la de Llagostera – i la pertinença al monestir llenguadocià de Santa Maria de Lagrassa, reconeguda el 951 pel papa Agapit II.<sup>25</sup> Ara bé, la llunyania d'aquesta institució va fer que, en realitat, fos la família comtal barcelonina la que posseïa





Font: elaboració pròpia a partir de CANTÓ-MASCORT, 2003 i de les informacions del Grup La Bomba facilitades per Maria Albà i de les proporcionades per Xavier Soldevila.

**Mapa 3.5.** La parròquia i els veïnats de Llagostera

efectivament el control sobre Llagostera. Ho prova el fet que el comte Borrell de Barcelona, en el seu testament del 993, va deixar a la seva muller Eimeruda, de manera vitalícia, “*ipse alods de Lagostera*”, si bé també va comprometre’s a retornar-lo a Lagrassa després.<sup>26</sup> Segurament els comtes barcelonins van acabar apropiant-se dels drets sobre el terme de Llagostera. Entre els anys 1052 i 1058 la comtessa Ermessenda va restituir a la seu de Girona una colla d’esglésies, entre elles l’*“ecclesiam Sancti Felicis de Locustaria cum suis pertinentiis omnibus”*.<sup>27</sup> No es parla pròpiament de parròquia, però en faltava ben poc: el 1066 Arnau Ramon va donar, segons el seu testament abans de marxar de peregrinatge a Roma, l’alou que tenia “*in Mata uel in parrochia Sancti Felicis de Lacustera*” a la seva mare.<sup>28</sup> En aquest moment el districte parroquial era ja el referent fonamental per situar les persones, els fidels que havien d’anar a missa a l’església corresponent. Tot i que, en origen, el delme havia de servir per al manteniment del culte al temple que esdevenia la seu de la parròquia, es tracta d’una renda imposada als comtats catalans per les autoritats carolíngies a finals del segle IX.<sup>29</sup> Potser per això el delme va seguir el mateix camí que d’altres drets corresponents

UNITATS DELMERES	PRODUCTES DELMATS		
	Gra, raïm, lli, cànem, llana, hortalissa	Altres animals	Polls i xais
<b>A) DELMES MENORS</b>			
Masos de la pabordia de Tordera (St. Feliu de Girona)			Domers
Masos i honors de St. Feliu de Guíxols	Abat		
Terres i honors de Sta. Maria de Vilabertran	Abat		
Masos i possessions de Sta. Anna de Barcelona	Prior		
Masos i honors de la casa del Temple d'Aiguaviva	Comanador		
Masos i honors de Lluís Estruç, ciutadà de Girona	Lluís Estruç		
Mas Gotarra i terres de Sta. Maria de Riudaura	Prior		
Masos i terres de l'altar de St. Pere i St. Pau (seu de Girona)	Clergue beneficiat		
Possessions del benefici de la capella de la torre de Cartellà	Clergue beneficiat		
15 terres i possessions	Parcers del delme de Sta. Seclina		
Mas Torró i les terres del monestir de St. Salvador de Breda	Abat		Domers
<b>B) DELME MAJOR</b>			
Resta de la parròquia de Llagostera (150 lliures)	Noble Gastó de Montcada		Domers

Font: ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus, f. f. 128r-129r (1362-1371).

Taula 3.6. El delme de Llagostera, 1362-1371

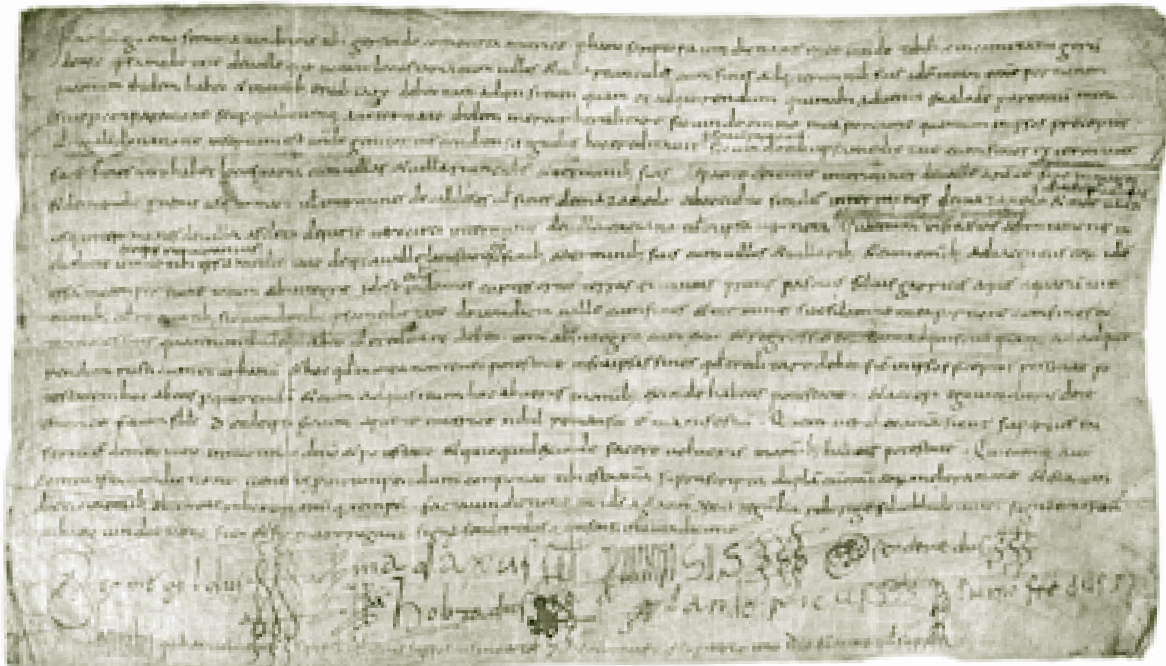
a l'autoritat pública, com el control dels canvis i dels espais incults, que van ser privatitzats pels senyors feudals en el transcurs –o abans– del segle XI. A Llagostera, en concret, els senyors de la localitat eren els mateixos comtes de Barcelona, però no tenim cap evidència textual que els relacionin amb el delme abans del 1151, en què obtenien el delme de 169 masos de Llagostera i 115 de Caldes, entre altres drets senyorials.<sup>30</sup>

No és fins la segona meitat del segle XIV que, gràcies al *Llibre Verd dels Feus* del bisbe de Girona, podem descriure amb precisió el repartiment del delme al terme de Llagostera. La part més important, el delme major, que sumava unes 150 lliures anuals, se'l quedava tot Gastó de Montcada. Però hi havia uns quants delmes menors que anaven a mans del ciutadà gironí Lluís Estruç, dels diversos obtentors del delme de Santa Seclina i de 8 institucions eclesiàstiques forànies a la parròquia: els monestirs de Sant Salvador de Breda, Sant Feliu de Guíxols, Santa Maria de Vilabertran, Santa Anna de Barcelona i Santa Maria de Riudaura, la casa del Temple d'Aiguaviva, un altar de la catedral gironina i la capella de la Torre de Cartellà (cf. Taula 3.6). Com es posa en evidència a Llagostera, el delme no servia per sufragar el culte i mantenir l'església local. Per a aquesta finalitat, els clergues de Llagostera ja obtenien de manera exclusiva les primícies, el valor de les quals equivalia a la meitat del delme, i unes porcions menors del delme que procedien, d'una banda, dels masos de la pabordia de Tordera de l'església de Sant Feliu de Girona i, de l'altra, dels polls i dels xais de tot el terme llagosterenc.

A l'església de Llagostera al segle XIV hi havia uns quants clergues. L'any 1317, gràcies a un arbitratge per aclarir les tasques que pertocaven al claver –Ponç Serra–, coneixem el nom dels quatre clergues que administraven la cura d'ànimes a la parròquia: el sagristà –Arnau Benet– i tres domers –Berenguer de Santa Coloma, Jaume Vidal i Arnau Boada.<sup>31</sup> L'interessant del cas, però, no és tant l'elevat nombre de domers de Llagostera, cosa que evidencia que es tractava d'una parròquia rica i poblada, sinó el fet que cadascun d'ells tenia atribuït una part del terme parroquial o, concretament, un conjunt de cases i de les persones que hi vivien. Igual com a Cassà de la Selva, on el 1362 es mencionen els “*ebdomedarius de Scleto et ebdomedarius de Verneta*”, i com a Maçanet, on el 1385 els domers de Guàrdies i del Puig rebien unes quantitats fixes de forment i ordi de cada casa del seu territori, a Llagostera tenim que en el *Llibre Verd* dels anys 1362-1371 s'especificava que els domers de la parròquia rebien el delme del carnatge en els masos situats al territori de llurs respectives domes –“*quisque eorum in illis mansis qui sunt infra territorium sue ebdomade*”.<sup>32</sup> Aquest repartiment territorial de la cura d'ànimes del terme de Llagostera continuà als segles moderns, en què els domers se'ls coneixia pel nom d'un veïnat: el 1671 Joan Francesc Cadarcet era domer de la doma de Ganix i Mata, la qual havia passat a Guerau Gotarra el 1717, any en què Joan Francesc Gironès tenia la doma del Pi.<sup>33</sup>

#### 4. ELS VEÏNATS

Els veïnats de Llagostera, però, no eren només unes unitats territorials en què es dividia internament la parròquia. De fet en molts casos eren anteriors al mateix naixement de les parròquies: les esglésies que rebien les funcions parroquials estaven aixecades en el centre d'unes vil·les altmedievales que, amb el nou temple consagrat, adquirien una major preponderància sobre altres vil·les i vilars escampades en el que havia esdevingut el temple parroquial. Per al cas de Llagostera, encara que no disposem de l'acta de consagració de l'església de Sant Feliu, disposem de documents anteriors i posteriors que permeten relacionar les vil·les i vilars dels segles altmedievales amb els veïnats dels temps centrals de l'edat mitjana. En efecte, des del 881 els termes de la vil·la de Llagostera solen figurar com a límits occidentals de la Vall d'Aro.<sup>34</sup> En aquesta època una vil·la era, segons els textos, una unitat administrativa sobre la qual es recaptaven els impostos públics i els representants del rei carolingi –comtes, bisbes, vescomtes, veguers– administraven justícia sobre la petita comunitat rural, de famílies pageses, que hi vivia. Els habitatges no hi apareixen gairebé mai descrits. Només sabem, gràcies a la venda efectuada l'any 919 per Emma, filla de Sisegut, a la comtessa Garsenda de la meitat de la vall de Llagostera,<sup>35</sup> que a l'interior del terme llagosterenc hi havia, d'una banda, una vil·la amb terme propi a Panedes –“*Penitese*”– i, de l'altra, unes quantes vil·les i vilars, de les quals desconeixem el nom, a l'interior de la vall de Llagostera (cf. Figura 3.7 i Mapa 3.8). Així doncs, els escassos documents dels segles IX i X només destaquen la dimensió territorial de les vil·les i vilars, circumstància que dificulta la comprensió de la relació que les vil·les d'aquest moment tenien amb les seves predecessores d'època romana.



ACA, Cancelleria, Miró, pergami n. 28.

Figura 3.7. Pergamí amb la venda de la meitat de la vall de Llagostera a la comtessa Garsenda l'any 919.

Per això les recents excavacions de la torre dels Moros i, en especial, la confirmació que es tractava de les termes de la vil·la romana de Panedes i que continuaven essent utilitzades a l'alta edat mitjana aporten una mica més de llum sobre l'obscura transició del món antic al medieval.<sup>36</sup>

Mentre les excavacions arqueològiques no aportin més dades sobre les formes de poblament dels segles altmedievals, cal recórrer a totes les fonts d'informació disponibles. En aquest sentit, la toponímia pot ser de gran utilitat, pel fet que a molts indrets els topònims de les vil·les i vilars dels segles IX i X han perviscut fins a la baixa edat mitjana, l'època moderna i, fins i tot, l'actualitat per designar els veïnats amb què es dividia un terme parroquial, castral o municipal. A Cassà de la Selva, per exemple, els noms de Llebrers, Esclet i Sangosta ja existien abans de l'any 1000 i, a més, els veïnats de Mosqueroles i Mont-roig corresponen a un anterior territori conegut des del 887 com Perles.<sup>37</sup> A Llagostera degué passar el mateix amb alguns dels veïnats que també estan documentats almenys des dels segles XII i XIII, si bé molt probablement devien coincidir amb una vil·la o vilar dels que van ser citats el 919 (cf. Mapa 3.5 i Taula 3.9). Per exemple, abans esmentàvem la referència de l'any 1066 al lloc de Mata, que torna a ser citat el 1258 en el testament d'Arnau de Quarterol, possible cavaller resident en aquest sector de Llagostera perquè hi tenia uns quants homes –propis– dependents.<sup>38</sup> El 1151 es documenta la vil·la de Ganix, esmentada amb la d'Esclet, a Cassà, i convertida al segle XIV en el veïnat on residia Pere Cavaller el 1327.<sup>39</sup> Igualment a mitjan



Mapa 3.8. La vall de Llagostera, segles IX-X

segle XII es documenta el lloc del Vilar, un veïnat on s'assentà el llinatge de cavallers dels Vilar, titulars d'una part del delme de Santa Pellaia el 1196 i el 1252.<sup>40</sup>

Una atenció especial mereix el veïnat de Panedes. No només perquè al seu interior s'hi ha localitzat les restes d'una part de la vil·la romana, ni tampoc perquè l'indret apareix documentat des del 919 com a límit de la vall de Llagostera, de la Vall d'Aro, de Solius i de Romanya.<sup>41</sup> A part d'aquests, hi havia dos importants factors diferenciadors de la resta del terme de Llagostera. D'una banda, el senyor més important d'aquest sector era el monestir de Sant Feliu de Guíxols: el 1014 ja tenia alous a Panedes que formaven part del que s'anomenava "*Spanedat*" i que van ser reconeguts el 1163, juntament amb un altre alou a Llagostera format pel mas Prat, en una butlla del papa Alexandre III; els capbreus del segle XIV permeten documentar, almenys, 17 masos pertanyents al monestir de Sant Feliu de Guíxols.<sup>42</sup>

De l'altra, Panedes era, gairebé, una parròquia independent de la de Llagostera. El clergue que servia a la capella de Sant Ampèlit era un curat, és a dir, tenia la cura d'ànimes dels habitants del veïnat, tal com queda reconegut en el registre de la prestació de la dècima

VEÏNATS			
	EDAT MITJANA	S. XVI - XVIII	S. XIX
<b>Arenys</b>	1 mas (1342: Esteve)		
<b>Bruguera</b>		→ ca. 1600	→ 1831, 1865, 1900.
<b>Buades, les</b>		→ ca. 1600	
<b>Cabanyes</b>	1 mas (1360, 1395-1396: Puig)	→ ca. 1600	
<b>Cantallops</b>		→ ca. 1600	→ 1900
<b>Carbonera</b>	3 masos (1335, 1342, 1347, 1348: Esteve, Ferrer, Miró)	→ ca. 1600	
<b>Creu de Serra</b>			→ 1865, 1900 Abans, part de Mata i, potser, el veïnat de Serra.
<b>Esclet</b>	1 mas (1336 : Dorca)		
<b>Església</b>		→ ca. 1600	
<b>Fonalleras</b>		→ ca. 1600	
<b>Freixeneda</b>	2 masos (1271: Bofill;1346: Ferrer)		Després, integrat a Llobatera
<b>Gaià</b>			→ 1831, 1865, 1900
<b>Ganix</b>	Vil·la de Ganix (1151). Lloc de Ganix (1324). 14 masos (1395-1396: Alou, Carbonell, Cavaller, Costa, Creixell, Font, Guardiola, Guerau, Jalbert, Nadal, Pellicer, Roure, Roig, Rouric) – Doma de Ganix (1393)	→ ca. 1600, 1671 (doma de Ganix)	→ 1831, 1865, 1900.
<b>Lloreda</b>	3 masos (1342, 1344, 1346: Darder, Daulina, Arbreda)	→ ca. 1600	
<b>Llobatera</b>	1 mas (1190, 1382: Vidal de Llobatera)		→ 1831, 1865, 1900.
<b>Mata</b>	Lloc de Mata (1066, 1258, 1287) – 5 masos (1322, 1346: Bernat Esteve, Ramon Esteve, Vingut, Llagostera, Font) – Possible residència del llinatge dels Quarterol	→ ca. 1600, 1671 (doma de Mata)	→ 1831, 1865, 1900.
<b>Montagut</b>	6 masos (1342-1347: Gomarell, Puigtàrrrech, Puigrourich, Palomera, Verdera, Garrofa)		
<b>Palol</b>	4 masos (1340-1344: Benaula, Esteve, Sabater, Vives)		Després, integrat a Llobatera
<b>Panedes</b>	Terme de Panedes (919) – 20 masos (1319, 1336-1343, 1360, 1395-1396: Boig, Bofill, Carbonell, Collell, Cornellà, Establit, Feliu, Ferrer, Font, Llorenç, Marcó, Martí, Mayença, Pou, Puig, Reixac, Riba, Ribot, Sagrera, Seguals) – Església sufragània de St. Ampèlit de Panedes (1279-1280, 1333, 1364, 1368), citada el 1364 com a parròquia	→ ca. 1600	→ 1831, 1865, 1900.
<b>Pi</b>	4 masos (1339, 1346, 1360: Blanc, Esteve, Marquès, Oliver).	→ ca. 1600, 1717 (doma del Pi)	→ 1865 Veïnat integrat a Cantallops
<b>Pocafarina</b>			→ 1865, 1900. Abans, part de Ganix

<b>Ridaura</b>	3 masos (1360, 1395-1396: Albertí, Boscà, Ridaura)	→ ca. 1600	Després, integrat a Sant Llorenç
<b>Salelles</b>	2 masos (1340, 1347: Bosc, Domènec)	→ ca. 1600. Torre de St. Llorenç o Salelles. Després, veïnat de Sant Llorenç	
<b>Sant Llorenç</b>	Capella de St. Llorenç de Salelles o Cabanyes (1247, 1348, 1364)	→ ca. 1600	→ 1831, 1865, 1900.
<b>Serra</b>	5 masos (1335-1343: Bartomeu, Benaula, Bru, Cristià, Martí)	→ ca. 1600	Després, potser veïnat de Creu de Serra
<b>Sureda</b>	3 masos (1331, 1341, 1343: Fàbrec, Ferrer, Saurina)	→ ca. 1600	
<b>Vilar</b>	Lloc de Vilar (1150 ca., 1196, 1252) – Possible residència del llinatge dels Vilar – 6 masos (1346, 1360, 1395-1396: Alou, Bonet, Borrell, Perera, Pich, Vingut)	→ ca. 1600,	1865 Potser esdevé el veïnat d'Estany Veïnat integrat a Cantallops

Font: CANTÓ-MASCORT, 2003, p. 35; informacions facilitades per Xavier Soldevila i Marta Albà.

Taula 3.9. Els veïnats medievals de Llagostera

eclesiàstica al rei d'Aragó els anys 1363 i 1364 i en una carta als obrers de Panedes per administrar el benefici l'any 1400.<sup>43</sup> De fet, des de gairebé un segle abans, els veïns de Panedes tenien la facultat de poder presentar al bisbe els clergues que hi havien de servir. Entre el 1305 i el 1342 els clergues Pere Sabater, Pere Cortada, Bernat Morell i Bonanat de Vilallonga van servir a Panedes després d'haver estat presentats pels feligresos del veïnat.<sup>44</sup> Això no impedia, però, que els bisbes gironins els controlessin estrictament perquè els nomenaven, els concedien llicències per absències i acceptaven les seves renúncies.<sup>45</sup>

A partir de l'edat mitjana alguns veïnats han conservat el nom i el territori, mentre d'altres han sofert nombrosos canvis, la qual cosa dificulta, mentre no hi hagin més recerques sobre la qüestió, entendre com estaven organitzats a l'edat mitjana. Per exemple, Bruguera i Gaià són veïnats actuals que no existien a l'edat mitjana, igual com el de Pocafarina, aquest segurament nascut en temps de la "fam de terres" del segle XVIII, en el temps de la gran expansió agrícola en zones no gaire bones per al conreu.

## 5. A L'INTERIOR DELS TERMES

El recorregut que hem seguit per sobre la història de les diferents institucions locals a les quals s'ha atribuït un territori definit, és a dir, el municipi, el castell termenat, la parròquia i els veïnats, no ens ha de fer perdre de vista que només eren els marcs on s'ubicaven els camps i els camins, els boscos i les rieres, les cases i els estables on es produïen les activitats econòmiques i on es produïen tots els actes de les vides de tots els llagosterencs i les llagosterenques que ens han precedit. Per a conèixer-los de més a prop i per a descobrir com han

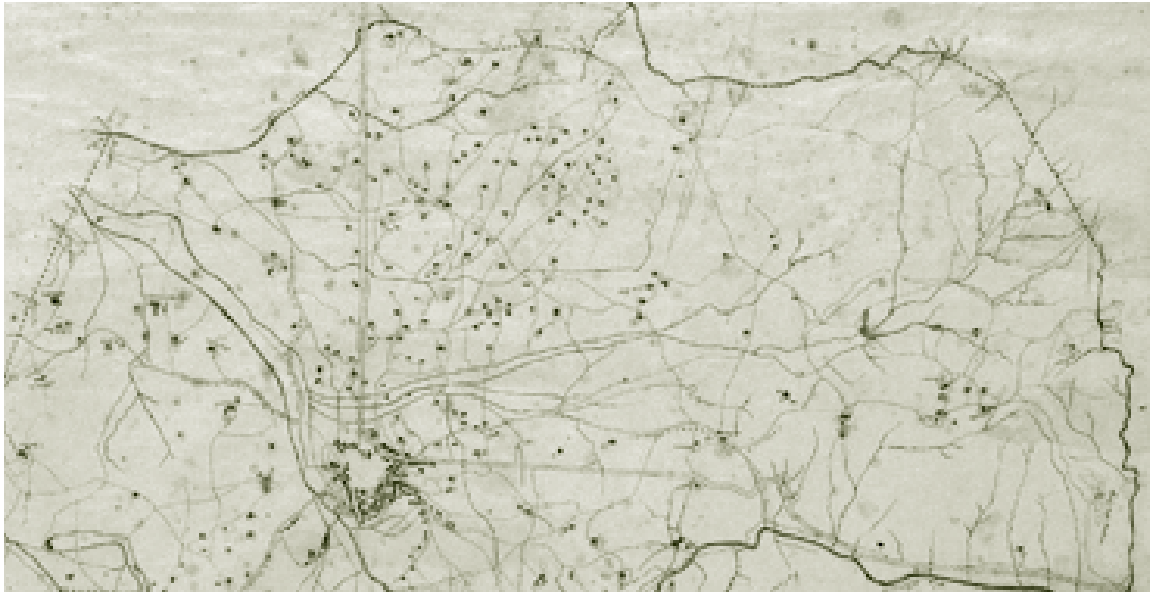


anat modificant el territori on han viscut, cal recórrer a fonts d'informació com l'arqueologia i la documentació notarial.<sup>46</sup> Aquestes són les principals eines per descobrir les interioritats de cadascuna de les cases dels habitants de Llagostera del passat, però convé no oblidar que es trobaven dintre d'uns marcs que enquadraven les seves vides de diferents maneres. Per exemple, els 122 masos “vells” del terme de Llagostera i els 47 més que depenien de la batllia de Caldes l'any 1151, en l'inventari que va manar fer el comte Ramon Berenguer IV, li havien de prestar una colla de censos i parts de les collites pels drets que tenia el comte com a senyor de les terres i dels homes, però també com a senyor del districte territorial: per exemple, el llòçol per les ferreries del terme.<sup>47</sup> En aquest moment, a més, ja hi havia uns quants masos que no depenien del comte perquè havien estat traspassats a institucions eclesiàstiques. En el testament del comte Ramon Berenguer III l'any 1130 va deixar *“unum de melioribus mansis in Llagostera”*.<sup>48</sup> Potser el mas elegit va ser el mas Vidal de Llobatera, perquè l'any 1190 el rei Alfons I va intentar recuperar-lo a canvi d'unes terres situades a prop de Barcelona i d'unes cases a Lleida.<sup>49</sup> De totes maneres el priorat de Santa Anna de Barcelona, institució que succeí el Sant Sepulcre, va continuar posseint drets a Llagostera al segle XIV (cf. Taula 3.6). El mateix passa amb els masos del domini de Santa Maria de Vilabertran: els anys 1114 i 1127 el comte Ramon Berenguer III va empenyorar a la canònica empordanesa el mas que tenia Guillem Bernat de Gascons i, finalment, el 1194 el rei Alfons I va concedir tres masos situats a Caldes i a Llagostera a Santa Maria de Vilabertran.<sup>50</sup>

Els masos, doncs, havien esdevingut les peces bàsiques dels dominis senyorials de Llagostera, tant dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, com de les diverses institucions eclesiàstiques. També dels pocs senyors laics: els Estruç, ciutadans de Girona, disposaven d'uns quants masos a Llagostera, atès que els anys 1285 i 1289 en van vendre quatre –un d'ells, el mas Arnau Soler– a Arnau de Colomers, de Caldes, i tot i això, encara el 1362 els en quedaven alguns, de masos.<sup>51</sup> Però també a partir dels masos s'organitzaven les parròquies: una de les proves més clara és l'estranya falca que dibuixen els actuals termes municipals de Caldes i Llagostera, que és una herència de la divisió parroquial perquè aquest territori està ocupat pels masos Companyó, Adroher i Cabanyils que, des dels anys 1271 i 1310, pertanyien a la parròquia de Santa Seclina.<sup>52</sup>

Però, com eren aquests masos? Els capbreus medievals ens ofereixen la millor descripció del que era un mas, entès no tant com una casa, sinó com un conjunt de terres depenent d'una casa. En aquest sentit els del monestir de Sant Feliu de Guíxols dels anys 1319 i 1360 permeten constatar que el seu domini estava centrat al veïnat de Panedes i que consistia en els masos Riba, Ferrer, Pou, Bofill, Llorenç, Feliu, Saguals, Cornellà, Font, Sagrera i Boscà. Els habitants de cadascun d'aquests masos havien de pagar al monestir drets personals com a persones pròpies i sòlides, sotmeses a servitud, i drets per les terres. El mas Martí de Pujol, habitat per Elisenda Martina i pel seu marit Francesc, la casa del mas i les terres del seu voltant –quintanes, clos, era, farraginar, hort i vinya– i per un conjunt de 13 parcel·les disperses pel veïnat: 7 feixes als indrets de *“Saguals”*, Surell, *“Puluels”*, Salt del Llop, Sureda sobre el mas Font, *“Adelaxars”* i Garrofar, 4 camps als indrets de *“Saguals”*, Sant Ponç i *“çes Planes”*, 1 quadre a Aiguabona i 1 quadró a *“çes Ortas”*; pel mas i per les terres pagaven





AMLLA, fons Ajuntament de Llagostera, Amillarament de 1879, reg. 6570.  
Autor: Agustí Bragat.

Figura 3.10. Fragment del mapa de l'amillarament del 1879

*“tascham et decimam”* a l'abat de Sant Feliu de Guíxols, uns quants censos –12 diners per Nadal, 2 diners més *“pro porco valitorio”* i 1 parell d'ous en les quatre principals festes de l'any– i alguns serveis en treball –1 jova per sembrar, una tragina si tingués animal, 2 jornals per podar vinyes, 1 veremada i construir i rentar una tina per guardar-hi la tasca i el delme dels raïms de l'abat–; a més, encara pagaven els terços i lluïsmes quan el mas se cedia en herència o se n'alienava una parcel·la i, al batlle, un poll de trescol i una alberga.<sup>53</sup>

D'aquests masos medievals, molt nombrosos i, per tant, molt reduïts de tamany, amb una estructura consistent en una casa voltada d'unes quantes terres i de moltes parcel·les disperses enmig d'un veïnat, molts van desaparèixer en temps de la crisi baixmedieval. Es tracta dels masos ròncs que haurien passat a engruixir les terres dels masos que haurien continuat habitats. Aquesta és la teoria, però encara manca, també per a Llagostera, un estudi detallat del destí de cada casa. Només tenim algunes dades puntuals: els Llambí, originaris de la Vall d'Aro, van comprar el mas Riba de Panedes l'any 1500 i van unir-li les terres de dos masos derruïts, el mas Pou i el mas Feliu, l'any 1532. Així es va fundar un patrimoni que ha perviscut fins l'actualitat i que, afortunadament, recentment el seu arxiu ha estat cedit a l'Arxiu Municipal de Llagostera per tal que els estudiosos el puguin utilitzar. Però entre els segles XVI i XVII, van ser molts els masos de Caldes i Llagostera, alguns d'ells derruïts, que van ser venuts i comprats, senyal que existia un actiu mercat de la terra.<sup>54</sup> Ara bé, no sempre se seguia aquest camí d'absorció de masos sencers per part d'altres. Una prova n'és el mas Vendrell de Llagostera –situat entre can Vidal de Llobatera i can Companyó de Santa Seclina–, el propietari del qual, Antoni Vendrell, per culpa dels deutes, va anar venent el seu

patrimoni –més de 355 vessanes, de les quals unes 80 eren terra campa– parcel·la a parcel·la –en total, 29– entre els anys 1593 i 1606.<sup>55</sup>

A partir del segle XVIII es va encetar una dinàmica diferent: en lloc de la concentració de terres en uns pocs masos originaris dels segles medievals, es va procedir a la creació de noves explotacions agràries a partir de nous contractes emfitèutics concedits pels senyors útils dels masos més importants. És així com va néixer el veïnat de Pocafarina –en terres poc productives, com es desprèn del nom– i com es van multiplicar les cases, i els habitants, en les terres dels veïnats de Gaià i Bruguera. La importància del poblament dispers a Llagostera, queda perfectament plasmat en el mapa de l'amillament de Llagostera realitzat per Agustí Bragat entre el 1863 i el 1879 (cf. Figura 3.10). Les cases aïllades es concentren en els sectors de plana del terme de Llagostera, però gairebé són absents del sector meridional més muntanyenc, plenament bolcat a la producció de suro.

Les línies que hem esboçat sobre la història dels masos de Llagostera i de la seva gent volen ser, tan sols, una primera guia per a una recerca més aprofundida sobre la qüestió. Segurament és en aquest aspecte on es troben la major part de dinàmiques que contribuïren a alterar l'ordenament feudal que apareix perfectament descrit a partir del segle XIV fins a la imposició del règim liberal al segle XIX que va consolidar alguns dels grans propietaris del terme de Llagostera que, en realitat, eren descendents dels pagesos de remença medievals. Aquesta evolució històrica, però, també ha de comptar amb el paper que hi van desenvolupar els veïnats, la parròquia, el castell termenat i el municipi com a marcs d'enquadrament de la població i de les terres, des dels temps més reculats de l'edat mitjana fins al segle XX.

---

## NOTES

- 1 BOLÓS, 2004. Per a cadascuna de les qüestions, l'autor recull molta bibliografia actualitzada sobre Catalunya i la resta d'Occident.
- 2 Sobre el pas del carrilet per Llagostera, cf. GRAU, 1987: p. 52-53; *Centenari*, 1992.
- 3 ACG, pergamins del segle XIV, s. n. (1327); AHG, Notaria, Vidreres, vol. 60 (1760-1762); cf. FORMIGA, 2002: p. 144-145.
- 4 MALLORQUÍ, 2008: p. 70-73.
- 5 MASVIDAL, 2008. Vegeu també el treball de Joan Llinàs en el present llibre.
- 6 BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, 2002: p. 12-13.
- 7 ALBÀ-TORRES, 2000: p. 45-78.
- 8 ALBÀ-TORRES, 2000: p. 25-28.
- 9 ACA, Cancelleria, reg. 225, f. 226-228 (1324.03.27).
- 10 ALBÀ-TORRES, 2000: p. 28-29. Les diverses reiteracions del termenal van servir, els anys 1862-1872, per reivindicar la validesa del terme de Llagostera davant de les pretensions de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro de quedar-se'n una part important; cf. ALBÀ-TORRES, 2000: p. 51-57.
- 11 *Els castells*, 1971: p. 236; *Catalunya*, 1991: p. 51-52. Vegeu també el treball de Joan Llinàs sobre el castell de Llagostera en aquest mateix llibre.
- 12 ACA, Cancelleria, registre 228, f. 49v-52v (1326.03.08).
- 13 ADM, Montcada, lligall 19, pergami n. 47 (1348.03.12; ZUCCHITELLO, 2001: p. 128-135); SAMLM, fons de la Universitat de Lloret, pergami n. 85 (1357.12.12; PONS GURI, 1989b: p. 134-136, i PONS, 2002: n. 2).

- 14 PONS GURI, 1989b: p. 123; ZUCCHITELLO, 2001: p. 111-115 i p. 120-121; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, 2003: p. 48.
- 15 ACSE, fons patrimonial Capdevila (1375.02.26); cf. FERRER MALLOL, 1970-1971: p. 481.
- 16 PONS GURI, 1989a: p. 127-130.
- 17 GRAU, 1999: p. 100.
- 18 CANTÓ-MASCORT, 2003: p. 29-30, p. 36-37, p. 74-75 i p. 81-82. Sobre les funcions judicials dels representants dels Montcada a la Llagostera del segle XIV, vegeu el treball d'en Xavier Soldevila en aquest mateix llibre.
- 19 AMGi, Llibre Verd, f. 198v-199r (1327.12.16; GUILLERÉ, 2000: n. 77) i f. 200r-202v (1328.01.22; GUILLERÉ, 2000: n. 79). Per a una visió completa dels conflictes jurisdiccionals originats a partir del 1324, cf. SALES, 2008: p. 49-54.
- 20 CANTÓ-MASCORT, 2003: p. 26-29.
- 21 CANTÓ-MASCORT, 2003: p. 26, p. 38-42, p. 51-52 i p. 79-81.
- 22 CANTÓ-MASCORT, 2003: p. 21-22, p. 26-27, p. 29-37 i p. 41-42.
- 23 Els anys 1862-1872, enfront de les pretensions de l'Ajuntament de Solius, els llagosterencs van demanar al rector que certifiés que unes cases del marge dret del Ridaura eren de la parròquia i, per tant, del municipi de Llagostera; cf. ALBÀ-TORRES, 2000: p. 56. De fet, la intenció de l'Ajuntament de Solius d'apropiar-se de les terres a llevant del Ridaura tenien com a fonament històric l'existència de la batllia de Tapioles, una demarcació que incloïa bona part del terme de Solius i els sectors de Llagostera, a Panedes i Ridaura, sobre els quals el pagès del mas Tapioles, com a batlle del monestir de Sant Feliu de Guíxols, recollia les rendes per al seu senyor; cf. AICART-AULADELL-VIVÓ, 2010: p. 71 i p. 84.
- 24 ACA, Cancelleria, registre 225, f. 226-228 (1324.03.27).
- 25 MAGNOU-NORTIER – MAGNOU, 1996: n. 66 (951.12...); cf. ESTEVA-PALLÍ, 1995: p. 31. Tradicionalment s'havia considerat com a menció més antiga del temple la d'un precepte del rei Carles el Calb a l'abadia de Lagrassa de l'any 855: certament hi figura l' "*ecclesia de Sancti Felicis de Locustaria, in pago Gerundense, cum suis decimis et primiciis*", però justament la referència anacrònica al delme, entre d'altres elements, ha fet que es consideri aquest text com a fals; cf. ADA, H 16 (855.06.28; MAGNOU-NORTIER – MAGNOU, 1996: n. 23).
- 26 ACU, *Liber Dotaliorum Ecclesie Urgellensis*, n. 194 (993.09.24; UDINA, 2001: n. 5); cf. ESTEVA-PALLÍ, p. 41.
- 27 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 65b-67b (1052-1058...; MARQUÈS, 2003: n. 120). Els abats de Lagrassa a inicis del segle XII van intentar recuperar les seves possessions gironines: en primer lloc van intentar recuperar l'alou que tenien "*in Chacano et in Ascleto et in Valle Longa ... quod tollent milites in earum villulis*" i, després, el 1118 van intentar ocupar per la força el monestir de Sant Feliu de Guíxols; cf. MAGNOU-NORTIER – MAGNOU, 1996: n. 145 (ca. 1094-1111.09.09) i n. 202 (1118.08.29). Des d'aleshores ja no tenim més notícies de l'abadia llenguadociana als volts de Girona.
- 28 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami n. 8 (1066.05.16; PRUENCA, 1995: n. 22).
- 29 PUIGVERT, 1992.
- 30 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergami n. 233 (1151 ca.; BISSON, 1984: n. 1g i 1h).
- 31 AMLLA, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. n. (1317.10.13; MALLORQUÍ, 2007: n. 12b).
- 32 ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus, f. 128r-132r (1362-1371). Sobre Maçanet, cf. MARQUÈS, 1983: p. 168-171.
- 33 ALBÀ-TORRES, 2000: p. 29; CANTÓ-MASCORT, 2003: p. 90.
- 34 ACG, pergami n. 5 (881.09.02; MARTÍ, 1997: n. 15). Llagostera també apareix com a límit occidental de la Vall d'Aro el 921 i el 939; cf. ACG, Pabordia d'Aro, vol. 3, f. 2105-2110, n. 454 (921.10.08; MARTÍ, 1997: n. 50); AHFF, pergami s. n. (939.01.18; BLANCO, 1990: n. 2); cf. ESTEVA-PALLÍ, 1995: p. 13-21 i p. 24-25.
- 35 ACA, Cancelleria, Miró, pergami n. 28 (919.08.11; UDINA, 1951: n. 63). Atès que el límit meridional de la vall de Llagostera era el mar, s'ha pensat que en aquest document el terme de Tossa correspondria a la meitat de la vall de Llagostera adquirida per la comtessa Garsenda; cf. ESTEVA-PALLÍ, 1995: p. 21-23.
- 36 En especial, cf. MASVIDAL, 2008. Per a entendre el desenvolupament de l'excavació, cf. LLINÀS-MERINO, 2004; LÓPEZ-MASVIDAL, 2006 i 2008.
- 37 MUNDET, 2006 i 2009.
- 38 ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergami n. 8 (1066.05.16; PRUENCA, 1995: n. 22); ADG, Mitra, calaix 5, vol. 6, f. 45rv (1258.11.20).

- 39 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151 ca.; BISSON, 1984: n. 1h.); ADG, Monacals, Seu de Girona, Sagristà major, pergamí n. 93 (1327.03.11).
- 40 ACA, Cancelleria reial, Pergamins de Ramon Berenguer IV, carpeta 41, extrainventaris n. 2501 (ca. 1150); ADG, Almoïna, Cassà de la Selva, pergamí n. 644 (1196.02...), i Mitra, calaix 5, vol. 6, f. 1v (1252.06.02).
- 41 ACG, Sant Feliu de Guíxols, Liber Privilegiorum Maior, f. 23 i f. 15 (1057.05.02); cf. ESTEVA-PALLÍ, 1995: p. 57-62.
- 42 ACA, Monacals, Sant Feliu de Guíxols, pergamí n. 1a (1014.05.07; BLANCO, 1990: n. 3); MARCA, 1688: n. 440 (1163.06.25); cf. ESTEVA-PALLÍ, 1995: p. 42-46 i p. 87-90.
- 43 ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 33v-34r (1364...); ADG, Lletres, vol. U-89, f. 48r (1400.07.06). El recurs als obrers de Panedes es va repetir sovint a inicis del segle XV; cf. ADG, Lletres, vol. U-101, f. 46v (1401.08.26), vol. U-102, f. 34v (1402.06.22), vol. U-103, f. 37rv (1403.06.08), vol. U-104, f. 59rv (1404.07.08), vol. U-105, f. 45rv (1405.06.11) i vol. U-107, f. 77v (1407.08.25).
- 44 ADG, Notaria, vol. G-2, f. 21r (1305.03.29), vol. G-3, f. 1v (1320.04.10) i f. 24r (1320.09.11), i vol. G-16, f. 98rv (1342.08.31). També Pere Jofró, el 1407, va ser presentat pels parroquians de Panedes; cf. ADG, Lletres, vol. U-107, f. 90v-91r (1407.10.15).
- 45 ADG, Notaria, vol. G-2, f. 7r (1305.01.08) i vol. G-3, f. 1r (1320.04.08), Lletres, vol. U-5, f. 112v-113r (1333.09.04) i f. 157v (1334.05.18), i Dotalies, vol. 154, f. 4r (1338.10.28).
- 46 En aquest sentit, vegeu les contribucions de Joan Llinàs i Xavier Soldevila d'aquest mateix llibre.
- 47 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151 ca.; BISSON, 1984: n. 1h).
- 48 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 316 (1130.08.19; UDINA, 2001: n. 12).
- 49 Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Santa Anna, carpeta 6, pergamí n. 19 (1190.10...; ALTURO, 1985: n. 559).
- 50 BC, Arxiu, pergamí n. 9925 (1114.06.13), pergamí n. 9080 (1127.06.20) i pergamí n. 9643 (1194.11.26).
- 51 ADG, Mitra, calaix 5, vol. 6, f. 24r (1285.03.12) i f. 25r (1289.04.25); cf. MARQUÈS, 1994: n. 155 i n. 164.
- 52 ALBÀ-TORRES, 2000: p. 25-29 i p. 71-73.
- 53 AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 55r-56r (1319.11.30).
- 54 GIFRE, 2009: p. 267-272.
- 55 GIFRE, 2009: p. 272-275.